

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԿՐՕՆԻ ԴԱՍԸ

Կրօնական կրթութեան մասին լուրջ հոգածութեան մը պակասին ակներև արդիւնքն է բացարձակապէս՝ կրօնի ուսման փանաքի դիրքը, մեր վարժարաններու յարկերէն ներս, թէ՛ ծրագրին եւ թէ՛ ժամանակացոյցին մէջ. այսինքն իբրեւ նիւթ, իբրեւ դաս եւ իբրեւ մեթոտ հաւասարապէս:

Անունն իսկ — Կրօնագիտութիւն — որով բաւական ատենէ ի վեր որակուած է այդ դասը մեր հասարակաց ըմբռնումին եւ մեր դպրոցական ուսմանց յայտագիրներուն մէջ, կը ցուցնէ մեր հասկացողութեան սխալը անոր նկատմամբ:

Կրօնի գիտութիւն, այսինքն ուսումնական մակացութիւն մը կամ կրօնական փիլիսոփայութիւն չէ անիկա, այդպէս կոչուելու համար. ոչ ալ կրօններու համեմատական պատմութեան գիտութիւնը, նոյն իսկ իր ամենատարրական ձեւին մէջ, ինչպէս կը թուի այնքան ճամարտակօրէն հասկցած ըլլալ հեղինակ մը, որ իր համառօտ դասագիրքին մէջ Հին եւ Նոր Ուխտի պատմութիւններէն եւ մեր Եկեղեցւոյ պատմութեան նախատարերքէն վերջ պատշաճ է նկատեր դնել հոն հայ դիցաբանութեան ամփոփում մըն ալ:

Կրօնի դասը մեր դպրոցներուն, մեր տարրական եւ բարձրագոյն նախակրթարաններուն եւ նոյն իսկ երկրորդական վարժարաններուն մէջ է եւ պէտք է լինի մեր կրօնին, մեր Եկեղեցիին ուսուցումովը մեզի աւանդուած մեր աւետարանական հաւատքին՝ այսինքն քրիստոնէական կրօնքին դասը միայն: Այս սրտճառաւ ոչ միայն բառագիտական ճշտաբանութեան այլ նաեւ զաղափարական ուղղափօսութեան տեսակէտով աւելի բանաւոր պիտի ըլլար կոչել զայն Ուսումն Բրիսոնկեան կամ Բրիսոնկեան Ուսում, կամ պարզօրէն՝ Բրիսոնկեան, ինչպէս այնքան սրտազրաւօրէն տրտոյնուած էին, դեռ մինչեւ երկտասնեակ մը տարիներ առաջ, մեր կրօնի դասագիրքերը:

Ու դասագիրքին այդ անունը պէտք է լինի հարազատ ցոլացումը անով աւանդուած ուսման ոգիին. պէտք է ոչ միայն կոչուի Բրիստոնէական, այլ եւ լինի այդպէս. այսինքն ուսուցուի քրիստոնէական ոգով եւ հասկացողութեամբ:

Կրօնի փիլիսոփայութիւնը կամ կրօններու պատմութիւնը, իբրեւ նիւթ ուսման, իբրեւ գիտական ձեռնարկ, ունին անշուշտ այլապէս բարձր կարեւորութիւն՝ նոյն իսկ աստուածաբանական տեսակէտով, քանի որ ի վերջոյ անոնք պիտի ծառայէին Բրիստոնէութեան եւ քրիստոնէական կրօնի զերազանցութեան

փաստեր միայն ընծեռելու խորհույ միտքին: Բայց այլ՝ ուր է անոնց դասարեմը, արտաքոյ՝ մանուկներու եւ պատանիներու կրթութեան մեր այս վարժոցներէն, որոնց մէջ պէտք է խօսի սրտի լեզուն միայն, պատմելու համար հաւատքի եւ բարութեան կեանքէն դրուագներ, քրիստոնէական սիրոյ շունչով բարախուն:

*

Քրիստոնէական սէ՛ր. այս պէտք է լինի մեր դպրոցներուն մէջ կրօնի դասին միակ նիւթը, իր բոլոր կողմերուն վրայ եւ ամբողջ խորութեանը մէջ ընդլայնուած և պարզաբանուած՝ սրտառուչ խօսակցութեամբ և կենդանի նկարագրութեամբ: Աշակերտները անոր նախաճաշակը պէտք է առնուն Հին Ուխտի աստուածաշնչական պատմութեանց անոյշ տեսարաններէն, եւ Սաղմոսի, Առակաց, Ժողովողի եւ Մարգարէութեանց էջերէն փնջուած խօսքերու սրտազբաւ հաւաքումներէն: Պէտք է լիովին զայն ըմպեն Աւետարանի Հոգւոյն բաժակէն, եւ անով բեղնաւորուած առաքելական շրջանի առոյգ զեղեցկութեան մէջ տեսնեն եւ շօշափեն քրիստոնէական բարոյականի արժէքն ու իմաստը:

Ամէնքը, Հին Ուխտ եւ Նոր Ուխտ, առաքելական դար եւ Եկեղեցւոյ պատմութեան կարևորագոյն շրջանները, ամէնքն ի մի և միասին պէտք է կազմեն համակերպող շրջանակներու պարունակ մը, որուն առանցքի բարձրակէտէն Քրիստոսի դէմքը, ինչպէս երկնաշող աստղ մը, լուսաւորէ թէ՛ Հին Կտակարանի նահապետներու պարզ եւ բարի կեանքն ու մարգարէից դպրոցները եւ թէ՛ Նոր Կտակարանի եւ Եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ, այսինքն խաչին ստորոտը եւ՝ դարերու ընդմէջէն՝ անոր ճամբուն վրայ ապրուած կեանքերու և կատարուած գործերու տեսարանը: Ազգին մատաղ սերունդը, երբ իր վկայականին ժապաւինեալ զաւարթութեամբ ձեռքը, դուրս ելնէ դպրոցէն, միտքը ուսմանց եւ զիտութեանց թարմ պաշարով ակադէմուն, պէտք է միևնոյն ատեն իր սիրտը տպաւորուած ըլլայ Քրիստոսի պատկերով եւ քրիստոնէական կեանքի օրինակներով:

Մեր դպրոցներուն մէջ կրօնի ուսման նիւթը Քրիստոնէական միայն պէտք է լինի. Քրիստոսի անձին, կեանքին եւ զործին նկարագիրը, պատկերացումը՝ Աւետարանէն առնուած զիծերով եւ լոյսերով. ընդելուզուած՝ Յիսուսի խօսքերուն եւ քարոզութիւններուն, առակներուն եւ հրաշքներուն, մահուան եւ յաւրութեան խորհուրդին թելադրած մտածումի ցոլքերով, և պարզ ու շինիչ խորհրդածութիւններով այն փրկարար հետեւանքներուն վրայ, զորս այդ ամէնուն մէջ եւ միջոցաւ իրականացած աստուածային սէրը աւանդած է, իրեւ անանցանելի բարիք մը, մարդկային բարոյականին:

*

Բայց այդպէս ըմբռնուած դասանիւթի մը փոքրիշատէ խնամեալ և խրդ-ճամիտ մշակումին համար ինչպէս բաւեցնել ժամանակի չնչին այն բաժինը որ անոր համար սահմանուած է դպրոցական ժամանակացոյցին կամ դասացուցակին մէջ... Ահա տրտունջի արդար կէտ մը՝ զոր կարելի չէ աննկատ թողուլ:— Պահ մը միայն. այսինքն ոչ իսկ ժամ մը, ամբողջ շաբթուան ընթացքին, աշակերտին հոգին նոյն իսկ կերտող ուսուցումի մը համար: Միայն այս պարագան բաւական պիտի ըլլար ուսանողութեան զգացումին առջև վարկաբեկելու համար կրօնի դասը...

Գուցէ առարկուի թէ կեանքի ներկայ պահանջներուն ստիպումը այնքան բարդ և խճող աստիճանի մը հանած է դասանիւթերու և անոնց յատկացուած պահերու թիւը, որ արդարեւ անկարելի պիտի ըլլար կարգադրութեան ունէ ուրիշ կերպի վրայ խորհիլ: — Աւելորդ այսինքն անօգուտ կը նկատենք ընթերցողը ժամավաճառ ընել՝ պատճառաբանելով թէ ո՛րքան անճիշդ կամ անարդար է խորհելու այդ եղանակը: Կը փափաքինք դիտել տալ միայն թէ բոլորովին անկարելի պիտի չ'ըլլար, եթէ կամք և իղձ լինէին անպատճառ տնօրինութիւն մը ընելու, դարմանել բացորոշ այդ թերին, զոր օրինակ՝ Քրիստոնէական եւ Բաքոյական անունին ներքեւ միացնելով երկու դասերն իրարու հետ, և շարաթական եթէ ոչ աւելի՝ առնուազն երկու պահ տալով միացեալ այդ դասին:

Այս կերպով շահ մը պիտի գոյանար ոչ միայն ժամանակի տնտեսութեան այլ նաեւ կրթական տեսակէտով. վասնզի այդ երկու դասերը, որոնք անշուշտ նոյնն են իրենց խորքին մէջ, միասին կամ հիւստեածօրէն աւանդուելով, պիտի լրացնէին և զօրացնէին միայն զիրար. քանի որ կրօնքը, երբ բարոյականին խողովակով կը փոխանցուի մարդուն, մերկացած վարդապետական կեդեանքներէն, աւելի դիւրաւ կը նոյնանայ՝ կը տալըսնայ կեանքին հետ. մինչ բարոյականը, կրօնքին հետ ընդխառնուելէն, աւելի յստակուած և ներոյժ դարձած, կը կատարէ իր պաշտօնը, որքան քաղցր նոյնքան հեղինակաւոր ներգործութեամբ: Իսկ եթէ հնարաւորութիւն կամ բարեկամեցողութիւն լինէր տնօրինելու որ, ամէն օր, առաւօտեան աղօթքի պահուն, Տնօրէնը կամ ուսուցիչներ խօսէին կրօնաբարոյական նիւթի մը շուրջ, հատուած մըն ալ կարդալով միշտ Ս. Գիրքէն, կրօնքի դասին կամ քրիստոնէական ուսուցումի հարցը պիտի մօտեցած ըլլար լուծումի լաւագոյն կերպի մը:

Բայց մինչ կը տողեմ այս վերջին բառերը, կը մտապատկերեմ սարսուռը՝ զոր ամէն առտու Ս. Գիրքէն հատուած մը հրապարակաւ կարդալու այսպիսի առաջարկ մը ապահովաբար պիտի անցընէ, դպրոցներէն ներս եւ դուրս, շատերու սիրտէն, խորհիլ տալով անոնց թէ պարզապէս բողոքական հոլութեան արարք մը պիտի ըլլար ատիկա. այսինքն մեր ազգային եւ կրօնական բարքերուն խորթ զործ մը: — Աստուածաշունչը սիրելու երջանկութիւնը ուրիշներուն կամեցող մեր այդ ազգայիններուն ոչինչ պիտի ուզէինք ըսել բայց միայն յիշեցնել մեր բնաշխարհի այժմ, աւա՛ղ, այլ եւս անզոյ սրբավայրերու մէջ համահաւաքուած ձեռագիր բազմահազար Սուրբ Գիրքերը, կամ հրաւիրել զիրենք այստեղ՝ տեսնելու անոնց այլապէս առատ մթերքը, որուն ի տես՝ Աստուածաշունչի բողոքական ընկերութիւնն է նախ որ իսկոյն պիտի համոզուէր մեր այնքան խորապէս Աստուածաշունչը սիրող ազգ մը եղած լինելնուս մասին:

Բայց Ս. Գրքի ամէնօրեայ ընթերցումը եթէ նոյն իսկ բողոքական բարեպաշտութեան սովորոյթ մը եղած լինէր էապէս, պիտի չվարանէինք ընաւ այս էջերէն իսկ ցանկալի յայտարարել անոր որդեգրումը մեր մէջ, ինչպէս պիտի չը խորշէինք երբեք դրութենէն կիրակնօրեայ դպրոցին, որ, թէև արդարեւ բողոքական հաստատութիւն, բայց ատկէջ աւելի և առաջ քրիստոնէական և աւետարանական է գերազանցապէս, իր կազմակերպութիւնը ներշնչող ոգիովը, կրօնքին խորհուրդը ոչ միայն մանուկներու և պատանիներու այլ և հասակաւոր երիտասարդներուն սրտին մէջ տաքցնելու և անոնց կեանքին մէջ խորունկցնելու

այնքան սիրելի և պատշաճ իր կերպովն ու միջոցներովը, որոնք ոչ այլ ինչ են եթէ ոչ քրիստոնէական ուսուցումի մեթոտը կեանքի այժմէական պայմաններուն համաձայնեցնելու եղանակներ:

Կարելի է, անտարակոյս, օգտակարապէս կիրարկել մեր մէջ այս դրութիւնը, փոխ առնելով «կիրականօրեայ»ի սկզբունքը, այսինքն արտաքոյ դպրոցի Աւետարանի դասախօսութեան միտքը միայն, և մանրամասնութեանց մէջ պատշաճեցնելով դայն մեր Եկեղեցւոյ պաշտամունքի ձեւերուն կամ ազգային բարքի կամ ունակութեանց պահանջներուն, զոր օրինակ՝ հայ շարականներու եւ ժամագրոց աղօթքներու ինչպէս և մեր եկեղեցական անցեալէն առնուած բարոյապատմական դրուագներու յարադրութեամբը աւետարանական ընդլայնումներու կողքին: — Տեղն է ըսել թէ այս կերպը կամ մեթոտն է որ Հալէպի մէջ զործադրեց Պ. Զէնեան, ուշիմ եւ հոգեղօս երիտասարդը, թէեւ տակաւին սեղմ շրջանակի մէջ բայց յայտնապէս գովելի յաջողութեամբ, և որուն առաւել տարածումը ցանկալի միայն պէտք էր ըլլալ ամէն հայու համար որ հոգեւէր է դիտակցօրէն:

Զմուռցուի գիտել թէ անոնք որ մեր մէջ, յանուն ազգային ինքնութեան դադափարին, հակառակ կ'արտայայտուին որ եւ է օտարամուտ ազգեցութեան, այնպիսիներն են ընդհանրապէս որոնք իրենց խօսքերուն մէջ շատ կը հոլովեն Հայ Եկեղեցւոյ ազատախոհութեան կամ թոյլատու ոգիին փաստը: Ի դէպ է հետեւաբար զգացնել անոնց թէ վաղուց Հայ Եկեղեցւոյ լայնամտութեան ապացոյցներէն են եղած դաւանականէն զատ ուրիշ՝ այսինքն ծիսական, վարչական կամ կարգապահական եւ մանաւանդ մատենադրական կամ ուսումնական կէտերու մէջ օտար եկեղեցիներու հետ ունեցած աղբսը և անոնցմէ կատարած ինչ ինչ փոխառութիւնները: Ասոնց կարգին կարելի է պարզապէս դնել կիրականօրեայի հետևողութիւնը, իրեւ կրօնական կրթութեան արտաքոյ դպրոցի կամ Եկեղեցւոյ կատարած յոյժ օգտակար հրահանգութիւն մը, և անկեղծօրէն շնորհակալ ըլլալ Կիլիկիոյ Աթոռակալ և Աթոռակից զոյգ պատուական Կաթողիկոսներուն, այդ մասին իրենց ունեցած նախաձեռնութեան համար, որով ընդունեցին և յատուկ Կոնդակով յանձնարարեցին այդ դրութեան կիրարկումը իրենց թեմական շրջանակներուն մէջ:

*

Մեր բուն նիւթէն երևութապէս դէթ կատարած այս փոքրիկ շեղումին մէջ զրեթէ յայտնած եղանք արդէն մեր կարծիքը քրիստոնէական ուսման դասաւանդութեան մեթոտի մասին: — Հիւսել դայն բարոյադիտութեան հետ. կրօնական սկզբունքները զործնականացած ցուցնել կեանքի իրականութեան մէջ. մտածել չի տալ բնաւ աշակերտներուն թէ կրօնքը կամ Աւետարանը վերացական վիճակներ են սոսկ, որոնք առնչութիւն չունին կեանքին հետ, այլ ընդհակառակն միշտ աւելի ամրացնել զանոնք այն համոզումին մէջ թէ կեանքը հասկնալի և տանելի ընելու և մեր պարտականութիւնները մեզի սիրելի դարձնելու համար ամէնէն անհրաժեշտ զօրութիւններն են անոնք: Անոր համար, Ս. Գիրքէն կամ Եկեղեցւոյ կեանքէն առնուած որ եւ է կրօնական սկզբունքի, մտածումի կամ պատկերի ներկայացումէն ետքը հետեւութիւններ եղբակացնել անոնցմէ՝ կեանքի մէջ զանոնք կիրարկելի ցոյց տալու ուշադիր խնամքով: Աւե-

տարանին հետ միասին, քայլ առ քայլ, ճանչցնել Հայ եկեղեցին, իբրեւ անով մեր մէջ պտղաբերուած բարոյական կեանքին ամէնէն հարազատ ծնունդը, իբրեւ քրիստոնէութեան աւետարանած աստուածային սիրոյ ամենէն մաքուր եւ հոգեւոր գործարանաւորութիւնը մեր ազգային զոյւլթեան զաղափարական շինուածքին մէջ: — Ս. Գիրքը, բարոյական եւ Հայ եկեղեցի. ասո՛նք պէտք է լինին Քրիստոնէական ուսման, մեր մէջ, դպրոցական յարկէն ներս եւ դուրս, դասաւանդութեան մեթոտն ուղղող զլսաւոր գիծերը:

*

Ուրախ ենք շատ՝ կարենալով հաղորդել այս առթիւ թէ ճիշդ այս մեթոտն է գրեթէ որ կրկնակի վեհ. Տ. Բարդէյն Կաթողիկոս և Անթիլիասի Դըպլեմանտը ուսուցիչներէն մին գործադրած են Քրիստոնէական ուսման համար վերջերս իրենց պատրաստած մէկ դասընթացքին մէջ, որ ի մօտոյ լոյս ընծայուելով Ս. Աթոռոյ Տպարանէն, շուտով պիտի գայ լրացնել իրական պակաս մը, երկար ատենէ ի վեր զգացուած մեր ազգային կրթական կեանքին մէջ: — Բայց ի՞նչ գերազանց յաջողութեամբ ալ յօրինուած լինի Քրիստոնէականի դասագիրքը, և որոնք ալ լինին անոր յօրինիչը, անհրաժեշտ է որ կրօնի դասին միջոցին աշակերտը իր գրասեղանին վրայ ունենայ գիրքերու Գիրքը, Աւետարանը, իբրեւ անգերազանցելի դասագիրքը, զոր ուսուցիչ և ուսանող պարտին ունենալ իրենց աչքին առջեւ, անկէջ միայն ստանալու համար մին իր ուսուցումին, միւսն իր ըմբռնումին ներշնչումն ու շնորհը: «Քրիստոնէականի դասին միակ գիրքը Աւետարանը պէտք է ըլլայ» ըսել էր օր մը Խրիմեան Հայրիկ, ազգային վարժարանի մը մէջ այդ դասին այցելած ատեն: Այդ կարծիքը, թէ՛ իսկ յարակարծութեան մը ձեւով արտայայտուած նկատուի ան, կը ֆնայ միշտ ճշմարիտ: Տպաւորիչ կը լինի եւ օգտակար շատ՝ որ կրօնի ամէն դասին կարդացուի նախ օրուան դասանիւթին հետ կապ ունեցող փոքրիկ հատուած մը Ս. Գիրքէն, հասկցնելու համար աշակերտին ինքնայայտ սա ճշմարտութիւնը թէ Քրիստոնէական ուսման համար իբր դասագիրքը պատրաստուած ձեռնարկ մը այնքան աւելի կը ծառայէ իր նպատակին, որքան աւելի իր ոգիովն ու ձկտումովը ծնունդն ըլլայ Աւետարանին:

*

Յայտնի է սակայն անշուշտ թէ, ինչպէս ամէն ուսման՝ բայց մանաւանդ կրօնի դասին մէջ, ո՛չ ծրագիր, ո՛չ մեթոտ եւ ո՛չ դասագիրք չեն կրնար ծառայել իրենց նպատակին, եթէ ուսուցիչը յարմար մարդը չէ իր գործին: Ուրիշ դասերու համար բաւական ըլլայ թերեւս ուսուցիչին վրայ փնտռել մի միայն հմտութիւն և սէր իր աւանդելիք ուսման: Կրօնի ուսուցիչին վրայ, այս երկուքէն շատ աւելի կարևոր է փնտռել հաւատք իր դասին զաղափարին նկատմամբ: Անհրաժեշտ է, այո՛, որ կրօնի վարժապետը լինի պարկեշտօրէն և զիտակցաբար հաւատացեալ անձ մը. այնպիսի մէկը որ իբր միտք՝ զիտուն ըլլայ, որ լիովին զիտնայ իր նիւթը, կամ ունենայ անոր զիտութիւնը. իսկ իբրեւ հոգի՝ լինի անկեղծ հաւատացող մը կրօնի, Աստուծոյ, Քրիստոսի, եւ Աւետարանով կատարուելիք փրկութեան. որ ոչ միայն խօսքով կամ զրշով, այլ իր կեանքին մէջ նոյն իսկ ցուցնէ իր հաւատքը, իր անձին վրայ պատկերացնելով իր հաւա-

տացած ճշմարտութեանց վսեմութիւնը: Այդպիսի ուսուցիչ մը, երբ ունի նաև խօսելու շնորհքը, իր դասը զրականութեամբ համեմելու, զայն սրտազրաւ ներշնչութեամբ օծուն դարձնելու զաղանիքը, կրօնի դասը փրկուած է արդէն:

Անշուշտ մասնաւոր դաստիարակութեան և յատուկ խնամքի պէտք կայ՝ այդպիսի ուսուցիչներ ունենալու համար. բայց դժուար է ըսել թէ այդպիսի ուսուցիչներ կրնան պատրաստուիլ: Բայց կան անոնք, ու պիտի գտնուին. եթէ փնտռուին կամքով, սիրով, յարգանքով և զգուշութեամբ:

Ազգին առաջնորդող իշխանութեան, ազգային վարժարանաց Խնամակալ Մարմիններուն, Տնօրէնութեանց, ծնողներուն, լուրջ զարգացումի և պարկեշտ ու ազնիւ կրթութեան բարեկամ ըլլոր սիրտերուն եւ միտքերուն ամենամեծ ջանքը պէտք է լինի ոյժ տալ կրօնական այսինքն քրիստոնէական կրթութեան զործին, եւ զօրացնել զայն բարի հոգևով պատրաստուած կրօնական ծրագրի, մեթոտի եւ դասագրքի հոգացողութեամբ, եւ մանաւանդ ձեռնահաս ու խղճաւոր ուսուցիչներու ընտրութեամբ և քաջալերութեամբ:

☆☆

Տ Ի Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Կեանքս ու ոգիս ըսպառեցան.
Չունիմ ոչ խինդ, ոչ բարեկամ.
Կորսընցուցի խոյս բարս անգամ
Հանճարեղի յաւակնութեան:

Ծանօթացայ երբ նրումարհին,
Ինձ բարեկամ կարծեցի զայն.
Երբ լաւ մը զայն զգացի սակայն,
Ա՛լ յափրացած էի ինքնին.

Եւ սակայն միշտ անմահ է նա.
Ու ո՛վ որ զայն կ'անգիտանայ,
Անգէտ կը մնայ ամէն բանի:

Թ' Աստուած խօսի, տո՛ւր պատասխան.
Միակ բարիս անանցական՝
Արցունքն է այն՝ զոր քափեցի.

Թրգ. Թ. Ե. Գ.
1922 Գանիրե

ALF. DE MUSSET